

VÁLTOZÁS ÉS TÖRVÉNY A NYELV- TUDOMÁNYBAN.

FOLYÓIRATUNK első számában megjelent cikkemben egy rövid vissza-pillantás keretében már utaltam arra, hogy a Grimmel kezdődő modern nyelvtudomány három alapvető módszertani elve a történeti, a lélektani és a társaslélektani elv. Ha ezt elfogadjuk, a nyelvtudomány céljaul a nyelvfejlődés lélektani értelmezését, szorosabban a nyelvfejlődés egyéni- és társaslélektani feltételeinek vizsgálatát kell megjelölnünk.

Ami a program első felét, a nyelvfejlődés vizsgálatát illeti, kétségtelen, hogy a nyelvtudomány derekasan megoldotta feladatát. Gondoljunk csak arra a számtalan összefoglaló, rendszerező munkára, amelyekben az indogermán, germán, román vagy magyar nyelvtörténeti részletkutatás, megfigyelés eredményeit három nemzedék szorgalma és tehetsége összehordta. Ezzel szemben a nyelv lélektani problémái tagadhatatlanul háttérbe szorultak. A legtöbb nyelvkutató úgy érezte, hogy az adatok összegyűjtésével, rendezésével, a nyelvfejlődés törvényeinek megállapításával megoldotta a feladatát; a lélektani értelmezés nem a nyelvtudós feladata. Jellemző ebben a tekintetben a legnagyobb indogermanisták egyikének, az *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen* hírneves szerzőjének a nyilatkozata, aki *Grundfragen der Sprachforschung (mit Rücksicht auf W. Wundts Sprachpsychologie erörtert)* c. munkájában Herbart és Wundt lélektani rendszerének egybevetését azzal a meglepő kijelentéssel végzi, hogy a gyakorlati nyelvkutató számára közömbös lehet, hogy melyik rendszert fogadja el. A herbarti képzetmechanika és statika feltevései épen olyan jó szolgálatot tehetnek neki, mint a wundti lélektan asszimilatiói s egyéb elemi folyamatai. Nem is valószínű, hogy az egyik rendszerről a másikra való áttérés a nyelvbúvár számára «tudományos kutatásainak bármely pontján komolyabb nehézségekkel járna» (42. l.).

Nem! A nyelvtudomány a lélektani rendszerek harcában nem játszhatja a közömbös néző szerepét. Nem arról van szó, hogy a különböző lélektani meghatározások, beosztások és értelmezések közül a nyelvtudomány céljaira melyik a használhatóbb, hanem arról, hogy melyik a helyesebb. Nemcsak a történeti igazság egy, a lélektani igazság is csak egy lehet. Nem ismerek tudományt, amely a *hogyan* és a *miért* kérdések felvetését feleslegesnek tartaná. A nyelvtudomány sem elégedhetik meg azzal, hogy a történeti anyagot lehetőleg egyszerű és

kényelmes schemák szerint rendezze. Néki is fel kell vetnie a hogyan és a miért kérdését s arra törekednie, hogy a történeti fejlődés lélektani értelmezésével a külső nyelvtörténetet belső nyelvtörténetté mélyítse. Azok az okok, amelyek a történeti fejlődést irányítják, első sorban pszichikai okok. A történeti fejlődés vizsgálata s a fejlődés lélektani értelmezése szorosan összefonódó feladatok: a lélektani értelmezés a történeti nyelvvizsgálat integráns része. Hamis lélektani értelmezés rendszerint hamis történeti felfogást rejt magában.

A nyelvbúvár törekvése ne kész lélektani eredmények felhasználása, hanem a nyelvfejlődésben tükröződő lélektani törvényszerűség megfigyelése, kifejtése legyen. Sohase feledje, hogy éppen vizsgálódásainak tárgya, a nyelvtörténet, a lélektani megismeréseknek gazdag, kimeríthetetlen kincsesbányája!

Szinte tudományos szállóigévé lett már, hogy a nyelv élete örökös változás. Ha egy régi magyar nyelvemléknek, pl. az Ehrenfeld-codexnek a nyelvét egybevetjük a mai magyar nyelvvel, megállapíthatjuk, hogy a 15. század eleje óta a magyar nyelv megváltozott. Francia, német vagy török nyelvemlék tanulmányozása hasonló megállapításra vezetne.

Ha azt mondjuk, hogy a nyelv változik, szinte fölösleges külön kiemelnünk, hogy nyelven nem az írott nyelvet értjük, amely a maga konvencionális jeleivel csak igen tökéletlenül rögzíti meg az élő beszédet. De nem is a h a n g o s b e s z é d r e gondolunk.

A beszélőtevékenység minden aktusa, tehát nemcsak, ha magunk beszélünk vagy mások beszédét hallgatjuk, hanem a nyelvi formákban való csendes gondolkodás is valami módon nyomot hagy lelkünkben, úgy hogy mindaz, ami beszéd közben egyszer tudatos volt, kedvező körülmények között ismét tudatunkba idézhető, reprodukálható. A reprodukálás könnyűsége a begyakorlás mértékétől függ. Minél gyakrabban ejtünk ki vagy hallunk kiejteni egy hangot, minél gyakrabban használunk, hallunk használni (vagy olvasunk) egy-egy szóalakot vagy mondattani szerkezetet, annál nagyobb lesz a készségünk az illető hang, szóalak vagy mondattani szerkezet reprodukálására. Ha tehát valaki egy hangot kissé másképp ejt, mint rendszeren, ha a szokottól eltérő szóalakot vagy mondattani szerkezetet használ, a hallható beszéd megváltozása csak külső jele a belső nyelv megváltozásának, csak eredménye annak, hogy az illető lelkében a képzetdispozícióknak az a bonyolult szövedéke megváltozott, amely minden beszédtevékenység kútforrása.

Midőn bizonyos nyelvi folyamatokat a v á l t o z á s közös neve alá foglalunk, ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy valamennyi változás lényegében azonos s egyformán magyarázható.

Ha mindenekelőtt a változások lelki indítékait vesszük figyelembe, két főtípust különböztethetünk meg: az e r e d e t i, s p o n t á n változásokat és az u t á n z ó változásokat (H. Oertel, Lectures on the study of language terminológiája szerint *primary and secondary changes*; Dantec Revue Philos. 1898, 359 a *changement mimétique* elnevezést ajánlja). Egy-két példa világosabbá teszi a megkülönböztetést. A *szöcske* a *szökik* ige

származéka s eredeti alakja *szökcse* volt. Ha már most valaki a hagyományos *szökcse* alak helyett a *szöcske* alakot használja illetve használta, azért, mert tudatának pillanatnyi állapota következtében a hangképek és a mozgásképek lepergésében beállott zavar arra kényszeríti, hogy a *k* és *cs* hangokat fordított sorrendben artikulálja, eredeti, spontán változásról beszélünk. Ha ellenben a hangátvetés lelki illetve psychophysikai feltételei nincsenek meg a beszélő lelkében, vagy legalább nincsenek meg oly mértékben, hogy a hagyományt áttörve, új szóalaknak adjanak életet; csak elfogadja, eltanulja környezetétől a kész hangátvetéses *szöcske* alakot, utánzó változással van dolgunk. Ha valakinek a *Prügelbank* láttára a *deres* színű ló jut eszébe, s a két képzet asszimilációja könnyűvé, szinte természetessé teszi számára a névátvitelt, a jelentésátváltozást eredetinek kell mondanunk, mert a névadás lelki feltételei megvoltak a beszélő lelkében. A nyelvközösség többi tagja az új nevet, minél találóbb, annál könnyebben, annál gyorsabban fogadja el, de ebben az esetben már csak utánzó jelentés változásról beszélhetünk. Mint a szociális életben általában, úgy a nyelv életében is az egyéni iniciatívával a közösség utánzó válasza áll szemben. Az eredeti nyelvi változásokban a folyamat egyéni lélektani, az utánzó változásokban társaslélektani jellege dombozik ki.

Az utánzás szót természetesen én is abban az értelemben használom, ahogy Tarde *Les lois de l'imitation* c. ismert munkájában meghatározza, t. i. nem öntudatos, szándékos utánzásra gondolok. Megtörténhetik ugyan, hogy egyesek beszédének szándékos utánzása is lényegesebb változást idéz elő a nyelvszokásban. Manapság pl. egész Párizsban uvuláris *p* hangot (vagy különféle *r*-pótló hangokat) ejtenek, pedig a 17. század elején még a rendes *lingualis tremulans r* általános volt. A raccsolás elterjedése állítólag ilyen tudatos utánzás eredménye: a 17. század óta divatba jött az alsóbbrendűek között is az előkelő körök, különösen a *précieuse*ök nyegle beszédmódjának az utánzása. Rendkívül érdekes e tekintetben Kempelen Farkas hazánkfiának, a *Mechanismus der menschlichen Sprache* (1794) hírneves szerzőjének a megfigyelése. «Párisban, — írja Kempelen i. m. 331, — úgy vettem észre, hogy a lakosságnak legalább egynegyed része raccsol, nem mintha az igazi *r*-t nem tudná kimondani, hanem mert a raccsolás divattá lett... Egész családok elfelejtették a *lingualis r*-t s a raccsolás már hagyomány képen száll utódaikra.» Az ilyen esetek azonban a kivételek közé tartoznak.

Nemcsak saját beszédünk, hanem környezetünk beszéde is nyomot hagy lelkünkben; környezetének hatása alól senki sem vonhatja ki magát. Minél gyakrabban hallunk a közösség többi tagjától a megszokottól eltérő ejtémódot, új szóalakot, vagy mondattani szerkezetet stb., az ösztönszerű utánzásra való hajlandóságunk annál erősebb lesz. Az egyes ember állandó harcban áll a közösséggel, s ebben a harcban rendszerint a közösség marad a győztes. Persze az egyes ember ellenállása az újításokkal szemben nem minden téren egyforma. Új szóalakok, új jelentések vagy mondatszerkezetek könnyen elterjednek, míg ellenben igen gyakran

egy vagy több emberöltő szükséges ahhoz, hogy a kiejtés alapsajátságai, az úgynevezett artikulációs bázis a környezet hatása alatt megváltozzék.

A környezet hatása az egyesek beszédképességére teszi érthetővé a nyelvállapot viszonylagos egyformaságát, különösen kisebb közösségeken belül, amelyeknek tagjai egymással sűrűbben érintkeznek. Különös fontos az ösztönszerű utánzás szerepe a gyermekkorban, a nyelvtanulás korában, noha másrészt a nyelvszokás megváltozását nem kis mértékben épen az teszi lehetővé, hogy a felnövekvő nemzedék nyelvképessége sohasem hű másolata a felnőttekének.

A nyelv szokás egyetemes megváltozása is egyfelől az eredeti, másfelől az imitativ tevékenység közreműködésének eredménye. A változás a nyelvközösség egyes tagjaiban pszichikai illetve psycho-physikai okok hatása alatt spontán megy végbe, de a közösség többi tagjában meglévő utánzó ösztön teszi lehetővé, hogy nagyobb körben, esetleg az egész nyelvterületen is elterjedjen. Mindamellett az a felfogás, amellyel az újabb nyelvtudományi irodalomban gyakrabban találkozunk, hogy minden újítás szükségképpen a nyelvterület egy pontjáról, a nyelvközösség egy tagjától indul ki s terjed el kisebb-nagyobb körben, túlbecsüli az utánzó változások fontosságát. Az egyesek ötletei, szándékos változtatásai rendszerint nyomtalanul eltűnnek; a nyelvszokástól való egyéni eltéréseknek csak akkor van kilátásuk arra, hogy az egész közösségben elterjedjenek, ha a közösség többi tagjában is megvan a hajlam, a készség ugyanazon változtatás végrehajtására. Minden nyelvi folyamat az egyes ember lelkében megy végbe, de ebből csak az következik, hogy minden változás az egyesekből, nem pedig az, hogy egyetlen egyénből indul ki. Egyes szóalak, jelentés lehet ilyen singuláris eredetű, hiszen — hogy egy közeleső példát említsek — akárki megfigyelhette, hogy a *szépen szó nem* értelemben egy orfeumkupiéből hogyan terjedt el ragály módjára majdnem az egész országban, sőt itt-ott még a nép nyelvébe is befurakodott! De már az olyan lassú, fokenként történő szabályos hangváltozásoknál, aminő pl. a német Lautverschiebung, amelyek szemmeláthatólag az ember egész psycho-physikai szervezetének lassú átalakulásával vannak kapcsolatban, lehetetlen a változás túlnyomóan spontán jellegét észre nem venni, lehetetlen visszautasítanunk azt a feltevést, hogy a változás nem egy-két egyénből indult ki, hanem psycho-physikai feltételei a nyelvközösség minden vagy legtöbb tagjában megvoltak.

*

A nyelvtudományt első sorban az eredeti változások érdeklik, az eredeti változások további lélektani analysise lesz legközelebbi feladatunk. Persze e rövid cikkben az általános keretek megjelölésével meg kell elégednünk.

Ha a lélektani indítékokat tekintjük, az eredeti változásnak is két főtípusát kell megkülönböztetnünk: az *önálló* és a *analógiás* változásokat. Minden analógiás változás alapja képzettársulás. Ha a szabályos *alatt, lenn és fenn* mellett ilyen alakok is keletkeztek: *alant, lent, fent*, ez újabb változatokat szemmeláthatólag az ellentétes illetve rokonjelentésű szóalakok képzettársulási egymásrahatása magyarázza. Ha ellenben a

régi magyar *borsou* később *borsó*-vá változott, az *ou* > *ó* változást, amely persze nemcsak ebben az egy szóban ment végbe, nem egy másik szó associatív hatása magyarázza, úgy hogy e változás, amelynek igazi, psycho-physikai okait csak sejthetjük, a mondott értelemben önálló változásnak tekintendő. Látnivaló, hogy az analógiás változások lélektani tekintetben bizonyos rokonságot mutatnak az utánzó változásokkal; de míg ez utóbbiak szociális jellegűek, amennyiben a nyelv-közösség egyik tagja a másiknak vagy a többinek a beszédét utánozza, addig az analógiás változások esetében a beszélő mintegy saját magát utánozza, tehát *intra-individualis* utánzással van dolgunk.

Az önálló változások a dolog természeténél fogva két nagy csoportra oszlanak: a hangváltzások és a jelentésváltzások csoportjára. A kettéosztást nemcsak a szorosabb értelemben vett nyelvtudományi, grammatikai szempont teszi szükségessé, hanem a lélektani is. Mert hiszen szembeszökő, hogy míg a jelentésváltzások oka csupán a hangsorhoz fűződő képzetek sajátos természetében keresendő, tehát a változások tisztára pszichikai természetűek, addig a hangváltzásoknál inkább a folyamat fiziológiai jellege lép előtérbe.

A hangváltzásoknak általános érvényű, rendszeres osztályozása épen olyan lehetetlenség, mint általános érvényű hangrendszer felállítása. Az osztályozásnál számbavehető fiziológiai, lélektani vagy logikai szempontok többszörösen keresztezik egymást, anélkül, hogy a csoportosításnál az egyik szempontot minden esetben a többiek elé helyezhetnék. Ha mi, az élénk tűzött speciális feladatot tekintve, csupán a változás lélektani indítékait vesszük figyelembe, különbséget kell tennünk független és associatív hangváltzás között. A magyar nyelvtörténetben megfigyelhető *ĕ* > *ö* változás a *sĕr* > *sör*, *gy ĕ ngy* > *gyöngy*, *temlĕc* > *tömlöc* stb. szavakban független hangváltzás olyan értelemben, hogy az ajakműködés megváltozása a szóképtöbbi hangelemétől függetlenül ment végbe. Ellenben az *ĕ* > *o* változás a *bĕdnár* > *bodnár* *pĕhár* > *pohár* esetekben nem független folyamat: a nyelvállásnak vízszintes irányban való eltolódását (velarisatió) szemmeláthatólag a második szótag veláns *á*-jának, mint indukáló hangnak képzettársulási hatása magyarázza. Az *r* > *l* hangcsere a *polgár* < ófn. *purgári*, *erkĕl* < ném. *erker*, *borbély* < ném. *barbier* esetekben nem történt volna meg a szótesthez tartozó második *r* indukáló hatása nélkül. Az associatív hangváltzások esetében tehát a szó hangalakjának egyes elemei hatnak egymásra, hangkép hat hangképre, mozgásképre. Ezt a hatást az teszi lehetővé, hogy már a szó kimondása pillanatában az egész hangsor, ha kissé homályosan is, mint simultán tudati tartalom szerepel, majd artikuláció közben az egyes hangelemek successive elvonulnak tudatunk nézőpontja előtt.

Nem véletlen már most, hogy az úgynevezett szabályos hangváltzások, amelyek nem ritkán a szó szoros értelmében kivétel nélküliek, legtöbbször a független hangváltzások csoportjába tartoznak. Ezekben az esetekben a szembetűnő szabályosság is a folyamat társalélektani jellegére utal. Ezzel szemben az associatív hangvált-

tozásoknál, a hasonulásoknál, dissimilációknál és hangátvetéseknél a hang-inductió megtörténte a tudat pillanatnyi állapotától függ; s z ó r v á n y o s és i n d i v i d u á l i s változásokkal van dolgunk, amelyek nem is mindig terjednek el az egész nyelvközösségben.

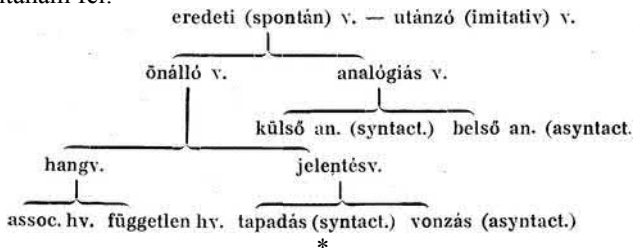
A lélektan Hume óta a képzettársulásnak két fő formáját különbözteti meg 1. Az olyan érzeteknek és képzeteknek, amelyek tapasztalatunkban egyidejűleg vagy közvetlenül egymásután jelentkeztek, megvan az a készségük, hogy egymást kölcsönösen felújítsák. 2. Minden tudati tartalom felújíthatja azt a tudati tartalmat, amellyel közös elemei vannak. Az első esetben é r i n t k e z é s i v. k ü l s ő képzettársulással (Berührungsassoziation, association par contiguité), az utóbbiban h a s o n l ó s á g i v. b e l s ő képzettársulással (Ähnlichkeitsass.) van dolgunk. Ennek megfelelőleg mind a jelentésváltozások, mind az analógiás változások körében két nagy csoportot különböztetünk meg, aszerint, hogy a változás rugói mondat-tani természetűek-e vagy sem.

A mondatalkotásnál ugyanis az egyes részképzetek nem egymásután lépnek a tudatba, hanem a nyilatkozás pillanatában már az egész mondat tartalma mint s i m u l t á n tudati tartalom szerepel. Másrészt persze, miközben a mondatot elmondom, az egyes képzetek egymásután lépnek a tudat nézőpontja elé: ez a mondatalkotás s u c c e s s i v momentum. Mondattani szerkezetek tagjait tehát külső associatív kapocs fűzi össze, amely annál erősebb, minél gyakrabban, minél állandóbban szerepelnek azonos tagok ugyanazon mondat-tani kapcsolatban. Az ily módon kialakult lazább vagy szorosabb associációs csoportok magyarázzák a jelentésváltozásnak azt a fajtát, amelyet t a p a d á s n a k nevezek: állandó syntactikai szerkezet egyik tagja mintegy magába szívja a másik tag képzettartalmát. A fr. *pas* (< lat. *passum*), *rien* (< lat. *rem*), *jamais* (< lat. *jam magis*) szavak eredeti jelentése: lépés, valami, valaha; mai tagadó jelentésük tagadó mondatokban a ne tagadó szócskával való gyakori kapcsolatukban ragadt rájuk. Így keletkezett a m. *sertés*, *hitves*, *hintó* szavak jelentése a *sertés-marha*, *hitves-feleség*, *hintó-szekér* jelzős kapcsolatokban. A tapadással szemben a jelentésváltozásoknak azt a másik, gazdag csoportját, amidőn a névátvitel alapja t a r t a l m i associáció, v o n z á s-nak neveztem. Ha pl. valaki a korsó nyilasát száj-nak nevezi, vagy a szemsértő vörös színt r i k í t ó-nak mondja, a jelentésváltozás asynctacticus; a névátvitelt a régi és új jelentés közös képzetelemei teszik lehetővé.

Lélektani szempontból ugyanezt a két főtípust különböztetjük meg az a n a l ó g i á s változásoknál is. A syntactikai associáció nemcsak a szó jelentését, hanem a szó alakját is megváltoztathatja. A 'vásárol, gyűjt' jelentésű *szed-vesz* ikerszó már a XVII. században *szed-ved* alakot öltött, a második tag az elsőhöz idomult. *Szedett-veti* helyett ma is csak úgy mondjuk: *szedett-vedett*. Ugyanígy magyarázandó *örökkön-örökké* < *örökön-örökké*; *kivilágos kivirradtig* < *világos kivirradtig*. Az analógiának ezt a fajtáját, az indukáló és indukált szót összekötő associáció természetére gondolva, külső a n a l ó g i á n a k nevezem s szembeállítom az asynctacticus analógiás alakulások gazdag csoportjával. Ha a magyarban a régi

együnk, egyitek, hármunk, hármotok 'unus nostrum, vestrum' stb. a szabályos *kettőnk, kettőtök* hatása alatt így alakult át: *egyőnk, egyőtök, hármőnk, hármotok*; ha az *iroмба* eredeti jelentése ('kender-magos', pl. tyúk) a *goromba, otromba* szavak hatása alatt megváltozott s az irodalmi nyelv ma az *iroмба* szót is általában 'schwerfällig' értelemben használja; ha a szabályos *szavat, szavak* helyett a *szó* nom. hatása alatt a *szót, szók* alakok mindjobban elterjednek, az analógiás inductiót nem a mondatbeli kapcsolat, hanem a két szó képzetlemeinek egyezése teszi lehetővé. Ezekben az esetekben tehát b e l s ő analógiával van dolgunk.

Mindezek alapján a nyelvi változásoknak következő lélektani rendszerét állítanám fel:



A nyelvtörténeti kutatás legelső feladata megállapítani nyelvmélek, régebbi korok nyelvállapotát tükröztető leíró nyelvtanok és szótárak segítségével azokat a változásokat, amelyek az illető nyelvben idő folyamán végbementek. Rendszeres megfigyelés, egybevetés a változásoknak legkülönbözőbb fajtáját állapíthatja meg; a változások vagy a szó hangalakjára, vagy a szóalakhoz fűződő jelentésre, vagy a szavak mondatbeli szerepére vonatkoznak. Megváltozik a szókészlet is, egyes szavak kivesznek a használatból, de viszont új szók is keletkeznek.

Ha az egy típus alá tartozó változásokat egymással összevetjük, megfigyelhetjük, hogy nem rendszertelenül, hanem bizonyos egyformasággal történnek. A nyelvi változásoknak e szabályosságára gondolunk akkor, mikor a szerves életből vett metaphorával nyelvfejlődésről beszélünk, a nyelvfejlődés t ö r v é n y s z e r ű s é g é t emlegetjük. A nyelvtudomány legfőbb feladata t ö r v é n y e k keresése, amelyek a megfigyelt tényeket ö s s z e f o l l j á k é s m a g y a r á z z á k .

A 60-as években Müller Miksa és különösen Schleicher Ágost a darvinizmus hatása alatt a nyelvtudományt is a természettudományok közé számította s a nyelvfejlődés törvényeit a s vakon működő természeti törvényekkel állította egy sorba. Ez a felfogás, melynek nyomaival néha-néha még ma is találkozunk, alapjában véve helytelen. A nyelvtudomány, ha vizsgálódásainak tárgyát tekintjük, nyilvánvalóan a történeti-szellemi tudományok közé tartozik: hiszen a nyelv az emberi szellem alkotása, a nyelvi folyamatok az egyes ember lelkében mennek végbe. Ha vizsgálódásainak módszerét nézzük, tagadhatatlan ugyan, hogy különösen a hangtörvények bizonyos fokig emlékeztetnek a természethistória

tapasztalati törvényeire; a nyelvfejlődés törvényei is tapasztalati törvények, amelyek csupán megállapítják a történesnek, a v á l t o z á s n a k k o m p l e x e g y f o r m a s á g á t, amelyet vagy egyáltalában nem, vagy csak részben tudunk alapfeltételeire felbontani. Az ilyen tapasztalati törvény azonban nem a t e r m é s z e t-tudományok, hanem a s z e l l e m i tudományok körébe tartozik, mihelyt — mint a mi esetünkben is — a jelenségek természete arra kényszerít, hogy egy előttünk még ismeretlen l é l e k t a n i törvényszerűség kifejezésének tartsuk.

A nyelv változik, anélkül, hogy a beszélő ember e változásról tudomást szerezne. Áll ez nemcsak a kiejtés lassú, szabályos eltolódására, midőn a folyamat lassúsága is kizárja a tudatosságot, hanem pl. a jelentésváltozásokra vagy a szókészlet változásaira is; az utóbbi esetekben is némi eszmélkedés szükséges ahhoz, hogy a megtörtént változást utólag, megállapítsuk. A nyelvi változásoknál a közvetlen akarati befolyások, a szándékosság csak igen alárendelt szerepet játszanak s épen ezért valamennyi történeti tudomány közül a nyelvtudomány volt képes a legtökéletesebb módszer kifejlesztésére s a hagyomány területén túl speculativ és konstruktiv eljárásra.

A nyelvtudomány törvényei nem oksági törvények: a változásokat nem mint az előttünk ismeretlen vagy csak félig-meddig ismert igazi okok okozatát, hanem mint t é r é s i d ő b e l i feltételek függvényét tünnetik fel. Pl. a régi magyar illabiális *á* > *â* változásnak igazi, psychophysikai okai előttünk ismeretlenek, de igenis megállapíthatjuk, hogy e változás bizonyos g e o g r á f i a i h a t á r o k o n belül (a palóc nyelvterületet kivéve, az egész magyar nyelvterületen) s bizonyos i d ő r e n d i h a t á r o k o n belül (kb. n XII—XIII. sz. folyamán) ment végbe. A nyelvtörvény ilyen fogalmazása, midőn a változás mint a tér és idő koordinátáinak függvénye szerepel, természetesen semmit sem von le gyakorlati értékéből.

Végül a nyelvtörvénynek, mint minden igazi törvénynek, új tények subsumptiója szempontjából h e u r i s t i k u s értéke is van: nemcsak a már megfigyelt tényeket foglalja össze és magyarázza, hanem a kutatást irányítja, új tények összekapcsolását is megkönnyíti vagy lehetővé teszi. A fgr. szókezdő s- hangokra vonatkozó *Setälä-Paasonen-féle* törvény, amely megállapítja az alapnyelvi *s- és *s- szabályos folytatásait a mai fgr. nyelvekben, nemcsak annyiban jelentett haladást, hogy a meglévő etymologiai anyag megrostálását lehetővé tette, hanem annyiban is, hogy lehető kapcsolatokra hívta fel a kutatók figyelmét. *Budenz* a m. *ég* szót a vog. *sēηχw* 'nebel', osztj. *šank* 'hitze' szóval egyeztette; az új törvény ismerete vezette rá *Paasonent*, hogy *Budenz* egybevetése hangtanilag helytelen s a m. szó szabályos megfelelői finn *sää* 'luft, himmel', lapp *šaηη* 'wetter'. A jelentésváltozásoknak minden nyelvre egyaránt érvényes törvényszerűsége az, hogy lelki folyamatokra a velükjáró testi változás nevét alkalmazzuk. E törvény ismerete könnyítette meg, hogy az eredetileg 'lebszelve bámul' jelentésű *ácsorog* szavunkat, amelyet eladdig az *áll* ige származékának tartottak, igazi rokonaival, az *ásít*, *ácsingózik* szócsaláddal kapcsoljuk össze s hogy *aggódik* igénk pontos megfelelőjét a finn *ankea* 'szoros' szóban felismerhessük.

Gombocz Zoltán.